

УДК: 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.139>

АДАПТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ДО ВИКЛИКІВ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: НА ПРИКЛАДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Васильєв О.С.,*начальник відділу організації юридичного забезпечення
адміністративно-господарської діяльності**Управління юридичного забезпечення**Адміністрації Державної прикордонної служби України,**магістр Національного університету оборони України*

Васильєв О.С. Адаптація міжнародного гуманітарного права до викликів гібридної війни в умовах воєнного стану: на прикладі російсько-української війни.

Стаття присвячена дослідженню актуальних проблем правового регулювання воєнного стану та забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права (МГП) у контексті сучасних збройних конфліктів, зокрема на прикладі російсько-української війни. Особлива увага приділяється аналізу ситуації, що склалася в Україні внаслідок повномасштабної агресії російської федерації, яка супроводжується численними порушеннями норм МГП. У статті наголошено на недосконалості існуючих міжнародних механізмів контролю та примусу, які не здатні забезпечити належний рівень захисту цивільного населення та військовополонених у сучасних умовах. Автором зазначено, що гібридна війна, яка поєднує традиційні військові дії з нетрадиційними методами, такими як кібератаки, економічний тиск, дезінформація та використання проксі-сил, ставить під сумнів ефективність чинних міжнародних правових норм. Підкреслено необхідність адаптації МГП до нових викликів, а також забезпечення балансу між захистом національної безпеки і правами та свободами громадян у період дії воєнного стану. Проведено аналіз основних наукових підходів до вирішення зазначених проблем, включаючи пропозиції щодо модернізації національного та міжнародного законодавства. Особливу увагу приділено ролі Женевських конвенцій у регулюванні питань захисту цивільного населення, військовополонених, поранених і медичного персоналу. Автор підкреслює необхідність імплементації положень цих міжнародних актів у національне законодавство України. Розглянуто проблеми правозастосування в умовах гібридної війни, серед яких відсутність ефективних механізмів регулювання кіберзлочинів, інформаційної агресії та інших форм гібридних дій. На основі аналізу сучасних досліджень зроблено висновки про важливість цифровізації процесів фіксації воєнних злочинів, розробки сучасних інструментів документування доказів та співпраці з міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ. Запропоновано створення нових механізмів притягнення до відповідальності за порушення норм МГП, зокрема через розробку спеціалізованого міжнародного трибуналу для гібридних злочинів. Практичне значення дослідження полягає у формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства України з метою інтеграції міжнародних стандартів гуманітарного права, а також створення ефективних міжнародних механізмів гуманізації збройних конфліктів. Отримані результати можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях, спрямованих на розробку правових механізмів адаптації МГП до реалій сучасних конфліктів, посилення правового забезпечення воєнного стану та захисту прав людини.

Ключові слова: воєнний стан, міжнародне гуманітарне право, гібридна війна, захист прав людини.

Vasyliiev O.S. Adaptation of international humanitarian law to the challenges of hybrid warfare under martial law: the case of the Russian-Ukrainian war.

The article is dedicated to the study of pressing issues in the legal regulation of martial law and ensuring compliance with the norms of international humanitarian law (IHL) in the context of modern armed conflicts, particularly using the example of the Russian-Ukrainian war. Special attention is given to analyzing the situation in Ukraine caused by the full-scale aggression of the Russian Federation, accompanied by numerous violations of IHL norms. The article highlights the shortcomings of existing international mechanisms for control and enforcement, which fail to provide adequate protection for civilians and prisoners of war under current conditions.

The author points out that hybrid warfare, combining traditional military actions with unconventional methods such as cyberattacks, economic pressure, disinformation, and the use of proxy forces,

challenges the effectiveness of existing international legal norms. The necessity of adapting IHL to address new challenges is emphasized, along with ensuring a balance between protecting national security and the rights and freedoms of citizens during martial law. The article analyzes key scholarly approaches to addressing these issues, including proposals for modernizing both national and international legislation.

Particular attention is paid to the role of the Geneva Conventions in regulating the protection of civilians, prisoners of war, the wounded, and medical personnel. The author emphasizes the importance of implementing the provisions of these international instruments into Ukraine's national legislation. The challenges of law enforcement in hybrid warfare are examined, including the lack of effective mechanisms to regulate cybercrimes, information aggression, and other forms of hybrid actions.

Based on the analysis of contemporary research, conclusions are drawn about the importance of digitalizing the processes for recording war crimes, developing modern tools for documenting evidence, and fostering cooperation with international organizations such as the UN and OSCE. The creation of new mechanisms for holding violators of IHL accountable is proposed, including the development of a specialized international tribunal for hybrid crimes.

The practical significance of the study lies in formulating recommendations for improving Ukraine's national legislation to integrate international humanitarian law standards, as well as creating effective international mechanisms for humanizing armed conflicts. The results obtained can be used in further scientific research aimed at developing legal mechanisms to adapt IHL to the realities of modern conflicts, enhancing legal provisions for martial law, and protecting human rights.

Key words: martial law, international humanitarian law, hybrid warfare, human rights protection.

Постановка проблеми. Сучасні глобальні виклики, пов'язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини, підкреслюють актуальність дослідження правового регулювання воєнного стану. Російська агресія проти України, що почалася у 2014 році та досягла апогею з повномасштабним вторгненням у лютому 2022 року, стала черговим доказом крихкості системи міжнародного права та неієвості його механізмів контролю і примусу.

Запровадження воєнного стану в Україні стало необхідною відповіддю на збройну агресію та важливим політико-правовим інструментом для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та безпеки громадян. Проте це також породило низку правових та етичних викликів, серед яких:

- пошук балансу між необхідністю захисту національної безпеки та забезпеченням прав і свобод громадян;
- адаптація застарілих норм міжнародного права до умов гібридної війни;
- вдосконалення національного законодавства для інтеграції міжнародних стандартів.

Проблема забезпечення ефективного правового режиму воєнного стану стає особливо складною в умовах нехтування агресором (російською федерацією) нормами МГП та прав людини. Це вказує на необхідність не лише подальшого розвитку національного законодавства України, але й модернізації міжнародних механізмів контролю та примусу.

Наукові дослідження в цій сфері, зокрема роботи П. Горінова та І. Паризького [1; 2], вказують на важливість цифровізації, оновлення правової бази та розвитку військового права як окремої галузі. Разом з тим, проблема залишається багатогранною, адже вона охоплює як внутрішні законодавчі виклики, так і недосконалість міжнародних правових механізмів у сучасних умовах.

Враховуючи ці аспекти, дана стаття спрямована на аналіз чинного законодавства України щодо правового режиму воєнного стану, дослідження впливу міжнародного гуманітарного права на його забезпечення в умовах сучасних збройних конфліктів, а також формулювання пропозицій для вдосконалення національних та міжнародних правових механізмів.

Метою статті є аналіз правового регулювання воєнного стану в Україні, дослідження впливу міжнародного гуманітарного права на його забезпечення в умовах сучасних збройних конфліктів, а також формулювання пропозицій для вдосконалення національних та міжнародних правових механізмів. Завдання статті – оцінити правове забезпечення воєнного стану в Україні, виклики дотримання МГП у гібридній війні, роль Женевських конвенцій у захисті цивільного населення, проблеми правозастосування (кібератаки, дезінформація) та запропонувати вдосконалення національного й міжнародного законодавства.

Стан опрацювання проблематики. Питання правового регулювання воєнного стану та дотримання норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасних збройних конфліктів активно досліджуються як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Особливу увагу вчені приділяють проблемам, які виникають внаслідок гібридних війн, таких як російсько-українська, що актуалізує необхідність адаптації міжнародного права до нових викликів.

Заслугує уваги думка А.В. Замриги, який визначає міжнародне гуманітарне право як дієвий інструмент для захисту жертв війни, проте наголошує на його обмеженості в умовах гібридних конфліктів. Відсутність у МГП поняття «гібридна війна» значно ускладнює правозастосування, що потребує оновлення норм права відповідно до сучасних реалій [3].

У своїй науковій праці О.М. Царенко, Б.М. Тична та Т.Ю. Федчук акцентують увагу на значущості МГП навіть у гібридних війнах, підкреслюючи його роль у мінімізації страждань цивільного населення. Науковці ставлять питання про підвищення ефективності норм міжнародного права для тиску на державу-агресора, зокрема російську федерацію [4].

У дослідженнях М.М. Коби та С.В. Волошина наголошується на необхідності дотримання прав людини в умовах будь-якого конфлікту, що можливе лише за умови належної міжнародної співпраці. Науковиця акцентує увагу на важливості виконання норм міжнародних конвенцій, які регулюють права і свободи громадян під час війни [5; 6].

Критично сприймає сучасне міжнародне гуманітарне право та діяльність таких міжнародних організацій, як ООН і ОБСЄ Ю.Ю. Боброва. Крім того, дослідниця звертає увагу на втрату довіри до Міжнародного Комітету Червоного Хреста через його проросійську позицію під час російсько-української війни. Вчена зазначає, що криза міжнародного гуманітарного права зумовлена відсутністю дієвих механізмів для забезпечення належного захисту України в умовах російської агресії. Особливу увагу вона приділяє проблемі застарілості норм міжнародного права, які не відповідають реаліям сучасних збройних конфліктів між державами. [7].

Дослідження міжнародного гуманітарного права та його застосування в умовах сучасних збройних конфліктів стали об'єктом вивчення багатьох науковців, серед яких Д. Ласіка, Ф. Хоффман, В.М. Стратонов, Ю.І. Усманов, В.В. Чалапко та інші. У своїх роботах вони аналізували як теоретичні, так і практичні аспекти функціонування МГП, зокрема його застосування у воєнних конфліктах [3].

Питання захисту прав людини в умовах воєнного стану розглядалися у працях М.В. Афанасьєвої, Н.А. Горбової, А.М. Мерника, Б. Мойси, Н.М. Оніщенко, А.Я. Палюха та інших. Проте деякі аспекти, пов'язані з правом на захист в умовах війни, залишаються дискусійними, що підкреслює актуальність подальших досліджень у цій сфері [8].

Отже, аналіз наукових праць свідчить про посилену увагу до проблеми правового регулювання воєнного стану, але водночас виявляє прогалини у правозастосуванні, зокрема щодо адаптації міжнародного гуманітарного права до реалій гібридної війни. Це створює підґрунтя для подальших досліджень, спрямованих на вдосконалення правових механізмів як на національному, так і міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабне вторгнення росії в Україну виявило слабкі сторони системи міжнародного права та нестачу ефективних механізмів контролю і примусу. Дії країни-агресора в Україні супроводжуються численними порушеннями міжнародних конвенцій і свідчать про безкарність цих злочинних діянь, що, своєю чергою, сприяє виникненню нових правопорушень. Нинішній стан міжнародного гуманітарного права та участь міжнародних партнерів залишаються недостатніми, оскільки немає ознак зменшення кількості чи масштабу злочинів рф в нашій країні. Однією з головних проблем застосування міжнародного гуманітарного права, яку висвітлюють у багатьох наукових дослідженнях, є його застарілість та невідповідність сучасним умовам гібридної війни. Зважаючи на ігнорування росією обмежень щодо методів і засобів ведення війни та застосування насильства, ключовим завданням для вдосконалення міжнародного права стає розробка дієвих механізмів контролю і примусу.

Міжнародне гуманітарне право є ключовою складовою сучасного правового регулювання збройних конфліктів, спрямованою на обмеження насильства під час війни та захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях. Основні положення МГП викладені в Гаазьких конвенціях (1899, 1907 рр.), чотирьох Женевських конвенціях 1949 року та додаткових протоколах до них. МГП закріплює такі основні принципи: захист осіб, що не беруть участі у збройному конфлікті, та обмеження насильства лише тими обсягами, які необхідні для досягнення військової мети [Послатися].

Особливу увагу в міжнародному гуманітарному праві приділено захисту цивільного населення, військовополонених, поранених, дітей, жінок і медичного персоналу. Стаття 3, спільна для всіх Женевських конвенцій, встановлює невід'ємні права, які не підлягають обмеженню: право на життя, заборона катувань, справедливий суд, свобода совісті та релігії [9; 10; 11; 12].

Науковці наголошують, що сучасні конфлікти, зокрема російсько-українська війна, створюють нові загрози для міжнародного гуманітарного права. Відсутність у МГП чіткого визначення «гібридної війни» ускладнює процес правового врегулювання та кваліфікації дій держави-агресора. Цей тип конфлікту об'єднує різноманітні елементи, включаючи військові операції, економічний тиск,

інформаційну агресію та інші нетрадиційні форми впливу, спрямовані на підрив стабільності противника.

Опираючись на проведений аналіз, пропонуємо розглядати термін «гібридна війна» як форму військового конфлікту, який поєднує традиційні військові операції з нетрадиційними методами ведення війни, такими як інформаційна війна, економічний тиск, кібератаки, використання нерегулярних військових формувань, пропаганда та інші засоби впливу. Головною метою гібридної війни є досягнення політичних та стратегічних цілей, часто без офіційного оголошення війни.

У контексті аналізу норм міжнародного права необхідно відзначити, що свобода сторін у збройних конфліктах щодо вибору методів і засобів ведення війни є підпорядкованою визначеним правовим обмеженням. Зокрема, ключовим принципом є заборона використання засобів і методів, здатних завдати надмірних ушкоджень або викликати непотрібні страждання. Цей принцип уособлює фундаментальну етико-правову природу міжнародного права, яке містить обмежувальні норми, спрямовані на забезпечення гуманізації ведення воєнних дій.

Від моменту свого зародження міжнародне гуманітарне право знаходило своє вираження переважно у звичаях, які формувалися природним шляхом у процесі взаємодії між спільнотами та державами. Ці звичаї були першими спробами врегулювати правила ведення війни, визначаючи базові норми поведінки, спрямовані на обмеження жорстокості воєнних дій. Таким чином, звичаї стали фундаментом для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права, поступово перетворюючись на кодифіковані норми у вигляді міжнародних договорів.

У контексті сучасного права особливу роль у забезпеченні правового регулювання відіграє запровадження воєнного стану. Воєнний стан є юридичним режимом, що встановлюється державою у відповідь на зовнішню агресію чи інші загрози національній безпеці. Він регулює правовідносини у державі, визначаючи порядок мобілізації, функціонування органів влади, обмеження прав і свобод громадян, а також забезпечення громадського порядку.

Воєнний стан, як інструмент правового реагування на зовнішню агресію, є ключовим механізмом інтеграції норм міжнародного гуманітарного права в національну правову систему. Він створює основу для захисту прав людини в умовах збройного конфлікту та забезпечення гуманізації воєнних дій, регулюючи порядок застосування сили та обмеження засобів війни. Однак, у контексті гібридної війни, яка поєднує традиційні воєнні дії з кібернетичними атаками, інформаційною пропагандою та іншими нетрадиційними формами впливу, постає проблема адаптації існуючих норм міжнародного гуманітарного права. Такий вид конфлікту ускладнює чітке визначення сторін, методів та засобів війни, що вимагає перегляду підходів до правового регулювання з урахуванням сучасних викликів. Це висуває необхідність удосконалення механізмів контролю, відповідальності та примусу для забезпечення ефективного застосування норм міжнародного права в умовах гібридних загроз.

Недосконалість норм міжнародного гуманітарного права стає особливо очевидною в умовах гібридної війни, яскравим прикладом якої є російсько-українська війна. Саме цей конфлікт демонструє складнощі у застосуванні традиційних норм МГП через розмиття меж між військовими і цивільними цілями, поєднання класичних воєнних дій із інформаційною агресією, кібернетичними атаками та іншими нестандартними засобами впливу.

Зокрема, відсутність чітких правових механізмів щодо регулювання таких елементів гібридної війни, як дезінформація чи кібератаки на критичну інфраструктуру, створює правовий вакуум. У війні між росією та Україною надзвичайно часто фіксуються порушення норм МГП з боку країни-агресора, наприклад, цілеспрямовані удари по цивільних об'єктах, що призвело до значних жертв серед цивільного населення [13]; використання тактики «живого щита», що прямо суперечить Женевським конвенціям; задокументовані випадки катувань, страт, тортур та психологічного тиску щодо військовополонених та цивільних осіб [14]; примусове переміщення та депортація на територію росії українських дітей [15].

Усі перелічені дії свідчать про систематичне нехтування росією нормами міжнародного гуманітарного права під час конфлікту в Україні. Проте через гібридний характер війни доведення таких злочинів, а також встановлення відповідальності винних сторін стають значно складнішими.

Крім того, гібридна війна ускладнює ідентифікацію сторін конфлікту, коли агресор діє через проксі-сили або заперечує свою участь, як це відбувалося у випадку анексії Криму та дестабілізації ситуації на Донбасі. Це ставить під сумнів ефективність чинних норм МГП, які базуються на чітких категоріях та визначеннях, недостатньо пристосованих до сучасних умов.

Таким чином, російсько-українська війна актуалізує потребу в модернізації норм міжнародного гуманітарного права з урахуванням викликів гібридної війни. Необхідно створити нові правові механізми, які б забезпечували належний рівень захисту цивільного населення та притягнення до відповідальності за злочини, навіть якщо вони здійснюються у формах, що виходять за межі традиційного уявлення про збройний конфлікт.

Вважаємо, що для забезпечення належного рівня захисту цивільного населення та притягнення до відповідальності за злочини, які виходять за межі традиційного уявлення про збройний конфлікт, необхідно впровадити низку правових механізмів, а саме:

– створення міжнародного трибуналу для гібридних злочинів, який би спеціалізувався на розгляді порушень, пов'язаних із новими формами війни, такими як кібератаки, дезінформація та використання проксі-сил. Для ефективної роботи такого трибуналу потрібна розробка єдиної цифрової платформи для фіксації злочинів, яка дозволить збирати, зберігати та аналізувати докази в цифровому форматі, включаючи супутникові знімки, відеоматеріали та свідчення очевидців;

– розширення положень Женевських конвенцій, щоб вони охоплювали нові виклики гібридної війни, такі як кібератаки на критичну інфраструктуру чи використання інформаційної зброї. На національному рівні необхідно посилити законодавство, інтегрувавши положення міжнародного гуманітарного права, зокрема щодо відповідальності за злочини проти цивільного населення та воєнні злочини, пов'язані з гібридними діями;

– для міжнародної взаємодії слід запровадити механізми транскордонного правосуддя, які б забезпечували спрощену процедуру екстрадиції осіб, підозрюваних у скоєнні гібридних злочинів. Важливою складовою є також збільшення присутності міжнародних моніторингових місій, таких як ООН чи ОБСЄ, для здійснення фіксації злочинів і передачі матеріалів до міжнародних судів.

Реалізація цих механізмів дозволить підвищити ефективність міжнародного права у сучасних умовах, забезпечити захист прав цивільного населення та встановити справедливість навіть у випадках складних гібридних конфліктів.

Крім правового вдосконалення, важливим є посилення міжнародної інформаційної політики, спрямованої на документування злочинів російської федерації та донесення інформації про них до світової спільноти. Це сприятиме зміцненню міжнародної підтримки України та створенню передумов для оновлення міжнародного гуманітарного права [16].

Висновки. Досвід війни в Україні продемонстрував критичну слабкість чинної системи міжнародного гуманітарного права (МГП), яка виявилася неефективною у протидії сучасним викликам гібридних конфліктів. Відсутність дієвих механізмів притягнення до відповідальності держави-агресора, таких як росія, та недоліки в системі міжнародного контролю вказують на необхідність оновлення правової бази.

Запровадження воєнного стану в Україні стало необхідною відповіддю на агресію, але супроводжувалося численними правовими викликами. Адаптація міжнародних стандартів до національного законодавства, посилення механізмів документування воєнних злочинів і розширення співпраці з міжнародними організаціями є ключовими завданнями для забезпечення належного захисту прав громадян.

Подальший розвиток міжнародного гуманітарного права повинен враховувати специфіку гібридних війн, зокрема через інтеграцію положень щодо кібератак та дезінформації. Особливу увагу слід приділити створенню ефективних міжнародних механізмів контролю та примусу, які забезпечать належну відповідальність агресорів.

Науковий пошук повинен бути зосереджений на вдосконаленні національних правових норм, розвитку інструментів цифровізації процесів фіксації злочинів та розробці нових підходів до захисту прав людини в умовах воєнного стану. Отримані результати сприятимуть зміцненню національної правової системи та створенню основ для модернізації міжнародного гуманітарного права.

Необхідно створити міжнародний трибунал для гібридних злочинів, розробити цифрові інструменти фіксації порушень, розширити положення Женевських конвенцій та вдосконалити механізми транскордонного правосуддя. Ці заходи сприятимуть ефективному функціонуванню МГП, захисту цивільного населення та притягненню агресорів до відповідальності, забезпечуючи справедливість у сучасних збройних конфліктах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Military law in Ukraine: future prospects for development. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 18–27. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.03>.
2. General theory of future law: definitions, innovative potential. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 25–32. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2021.09.25.03>.
3. Замрига А.В. Застосування міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2022. № 6. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-04>.
4. Царенко О.М., Тична Б.М., Федчук Т.Ю. Порушення норм міжнародного гуманітарного права в умовах російської збройної агресії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 607–611. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.94>.

5. Волошин С.В., & Коба М.М. (2023). Захист прав людини на тимчасово окупованих територіях України згідно міжнародних конвенцій. Молодий вчений. Механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції: матеріали науково-практичної конференції (м. Полтава, 16-17 червня 2023 р.). URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/book/39>
6. Коба М.М. (2024). Обмеження прав і свобод людини в умовах війни: загальнотеоретичний аналіз. http://jes.nuoua.od.ua/archive/4_2024/4.pdf.
7. Боброва Ю.Ю. До питання необхідності імплементації норм міжнародного гуманітарного права в національне законодавство. Міжгалузеві диспути: динаміка та розвиток сучасних наукових досліджень: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Хмельницький, 27 січня 2023 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: Європейська наукова платформа, 2023. С. 143–145. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/57557/1/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%84%20%20.pdf>.
8. Винокуров В. (2024). ПРАВО НА ЗАХИСТ: ВОЄННИЙ СТАН. *Успіхи і досягнення у науці*, (4 (4)). [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4\(4\)-50-61](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-4(4)-50-61).
9. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року (Женевська конвенція I 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
10. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 року (Женевська конвенція II 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text.
11. Конвенція про поводження з військовопо-лоненими 1949 року (Женевська конвенція III 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.
12. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року (Женевська конвенція IV 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
13. Київ пост. https://www.kyivpost.com/uk/analysis/28563?utm_source=chatgpt.com.
14. Омбудсман. https://ombudsman.gov.ua/en/news_details/strati-katuvannya-torturi-psihologichnij-tisk-nelyudski-umovi-utrimannya-novi-dokazi-porushen-rosiyeyu-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava?utm_source=chatgpt.com.
15. Офіс президента. https://www.president.gov.ua/news/byuro-obsye-z-demokratichnih-institutiv-i-prav-lyudini-opubl-82701?utm_source=chatgpt.com.
16. Ястремська Н. (2024). Міжнародне право та воєнний стан: обмеження та обов'язки держав. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*, (2 (44)). [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2\(44\)-1252-1262](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-2(44)-1252-1262).
17. Синявська О.Ю. Legal regulation in the field of arms control: forecast of future challenges. *Futurity Economics&Law*. 2022. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fel.2022.09.25.01>.